

OD MARXOVE KRITIKE POLITIČNE EKONOMIJE DO BURNHAMOVE TEORIJE O MENEDŽERSKI REVOLUCIJI**

Povzetek. V pričujočem besedilu avtor poskuša premisliti aktualnost dela in misli Karla Marxa v luči minule ekonomske krize. Poglavitni namen besedila je, da pokaže, kako je marksovska misel iz 19. stoletja še kako aktualna pri razumevanju sedanjih razmer, in kako jo je mogoče reaktualizirati skozi kritičen premislek tega, kar je James Burnham v petdesetih letih 20. stoletja skoval pod terminom »menedžerska revolucija«.

Ključni pojmi: Karl Marx, marksizem, politična ekonomija, revolucija, James Burnham, menedžerska revolucija, menedžerializem.

Aktualnost branja Marxa danes

593

Marsikateri pasus iz zbranih del Karla Marxa in Friedricha Engelsa je mogoče danes reaktualizirati v luči, ali bolje, senci sedanje »ekonomske krize«. Najbolj presenetljivo pri tem pa je vsekakor to, da določene pasuse lahko preprosto navedemo in se brez posebnih dodatnih razlag ali interpretacij čudimo, kako še danes delujejo brezkompromisno kritični ter sveže originalni glede na dane razmere v svetu. Vzemimo denimo naslednji slikoviti pasus, ki se nanaša na trgovinske krize, iz dela *Očrti za kritiko nacionalne ekonomije*, prvega Engelsovega ekonomskega spisa iz leta 1844, ki ga je Marx izredno cenil in ki je predstavljal tako rekoč prve korake marksizma na pot k izdelavi celostne kritike politične ekonomije:

Ekonomet pride s svojo lepo teorijo o povpraševanju in ponudbi, vam dokazuje, da 'nikoli ni mogoče proizvajati preveč', in praksa odgovarja s trgovinskimi krizami, ki se ponavljajo tako redno kakor kometi, in poprečno vsakih pet do sedem let imamo po eno takšno krizo. (Engels, 1979/1844: 230)

* Mirt Komel, univ. diplomirani sociolog, mladi raziskovalec in asistent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

Vsaka trgovska kriza po mnenju ekonomistov iz Engelsovega časa vedno znova potrjuje, da navkljub vsemu »zakon konkurence« deluje – mar ni to še danes stališče ekonomistov? – namreč, da navkljub »majhnim neuspehom«, »napakam v sistemu«, sistem tržne ekonomije še vedno deluje, njen ultimativen dokaz pa naj bi bil v tem, da se ob vsaki ponovni krizi sistem vedno znova vzpostavi in »normalno« deluje dalje. Ekonomistični »zakon konkurence«; to gibalno kapitalistične tržnega sistema očitno deluje na paradoksalen način, če se potrjuje prav s tovrstnimi »zlomi trga«, trgovinskimi krizami, ki jih Engels imenuje nič manj kot »trgovinske revolucije«, ki so »prinesle s seboj več bede kot kužne bolezni«. Oznako »revolucija« si trgovinske krize po njegovem prislužijo zato, ker je »vsaka naslednja kriza splošnejša, torej hujša kot poprejšnja«, tako da skozi »mora obubožati večja množica majhnih kapitalistov in se mora število razredov, ki žive samo od dela, stopnjevano večati«, kar na koncu privede do »socialne revolucije, o kakršni šolska učenost ekonomistov ne more niti sanjati.« (Engels, 1979/1844: 231)

Kriza, s kakršno imamo opravka danes, za katero so številni strokovnjaki dejali, da je primerljiva edinole z zlomom newyorške borze iz leta 1929 (katere posledična ameriška in svetovna kriza trga je trajala vse do let po koncu 2. svetovne vojne), če že na obzorju ne zarisuje nobene »socialne revolucije«, nas – morebiti prav zaradi tega še toliko bolj – ponovno sooča s tem, kar sta o politični ekonomiji in revoluciji zapisala Marx in Engels. Prvi in vsi nadaljnji ukrepi Obamove administracije takoj po ustoličenju so bili usmerjeni predvsem v subvencioniranje »velikih kapitalistov« z argumentom, da je to edini način, kako na dolgi rok rešiti tudi »male kapitaliste« in delavce. Zadeva je pomenljiva iz več vidikov. Tu bom izpostavil le en vidik, ki se neposredno tiče linije razmišljanja pričujočega besedila: vidik, da je bila državna intervencija nujna, če naj se ta na videz »samozadostni« model tržne ekonomije ohrani. Natanko toliko, kolikor je državna intervencija po ekonomski plati »davkoplačevalska«, natanko toliko je bil Obami potreben širši konsenz javnosti, da izvede »nujne« ukrepe. In prav na tej točki argumentacije, ko se je javnosti podala alternativa med »nujnostjo« tovrstnih ukrepov ali pa nadvse apokaliptične črne scenarije v nasprotnem primeru, natanko na tej točki se pokaže nadvse pomenljiva Marxova artikulacija, ki je razvidna že iz sintagme »kritika politične ekonomije«: vsaka ekonomija je politična, ne obstaja »ekonomija kot takšna«, in zato je vsaka prava kritike ekonomije *po definiciji* kritika *politične* ekonomije.

Angleška restavracija in francoska revolucija

Da Engels »trgovske krize« označi kot »revolucije«, nikakor ni naključna raba metafore »revolucija«. V 17. stoletju v času angleške revolucije se izraz »revolucija« prvič preseli iz naravoslovja na področje politike kot metafora,

izraz, ki je sicer domoval v astronomiji in za katerega popularnost je bilo zaslužno predvsem Kopernikovo delo *De revolutionibus orbium coelestium*: »V znanstveni rabi je izraz ohranjal natančno latinsko rabo, ki opisuje regularno, zakonito vrtenje zvezd, ki (ker se je pač vedlo, da je to onkraj vpliva človeka in torej neustavljivo) ni bilo okarakterizirano ne z novostjo ne z nasiljem.« (Arendt, 1990/1951: 42) V tem oziru H. Arendt pravi, da se je v angleškem primeru izraz revolucija uporabil nadvse točno, saj je bil uporabljen za opis gibanja, ki se vrača nazaj na svojo pred-določeno točko in, kar je implicitno, pred-določen red.¹ V tem oziru je Engelsov izraz, da gre pri »trgovskih krizah« za »trgovske revolucije«, nadvse točen: trgovske krize, naj še tako zamajajo tla kapitalistični ureditvi, naposled stvari vedno povrnejo v »poprejšnje stanje« in implicitno predpostavljen določen red. Toda natanko v istem smislu, v katerem bi bilo treba angleško revolucijo prej kot *The Glorious Revolution*, »Gloriozna revolucija«, imenovati *The Glorious Restauration*, »Gloriozna restavracija«, natanko v istem smislu bi kazalo o »trgovskih revolucijah« govoriti kot o »trgovskih restavracijah«.

Francoska revolucija bi se nemara iztekla le v slabo ponovitev angleške, če bi stvar ostala na ravni predrevolucionarnega »upora plemstva« (Albert Mathiez) ali »aristokratske revolucije« (Georges Lefebvre) iz obdobja 1787–88. »Aristokratska revolucija« je bila predvsem »reforma monarhije skozi reformo davkov«, ki pa se ni dotaknila »aristokratske strukture *ancient régime*«. Vendar pa je aristokracija s tem, ko je rušila avtoriteto kralja, »tradicionalnega varuha njenih privilegijev«, odprla »pot revoluciji buržoazije«, ki je samá dalje z rušenjem privilegijev kralja in aristokracije, z ukinitvijo starega fevdalnega reda in postavitvijo republike odprla pot k »ljudski revoluciji« z dne 10. avgusta 1792 (Lefebvre, 2007/1939: 110). Če je bila distinktivna »astronomska« poteza

¹ Ne strmoglavljenje Karla I. leta 1649 ali Cromwellov vzpon na oblast s pomočjo revolucionarne diktature leta 1688, temveč restavracija monarhije z leta 1660 in prenos kraljeve oblasti na Viljema »Osvobojevalca« in Marijo z leta 1688 sta bila tista dogodka, ki najbolj označujeta rabo izraza »revolucija« v angleškem primeru: »The Glorious Revolution', dogodek, skozi katerega je na zelo paradoksalen način sam izraz našel svoje mesto v politični in zgodovinski govorici, sploh ni bil mišljen kot revolucija, temveč kot restavracija monarhične oblasti nazaj na njeno prejšnjo upravičenost in slavo.« (Arendt, 1990/1951: 43)

² To je razvidno pri poznejših komentatorjih, denimo pri Edmundu Burku, ki restavracijo in revolucijo postavlja na isto raven, na raven »sredstev za spremembo«, ki pa niso v lasti ljudstva, ampak države: »Država, ki nima sredstev za spremembe, je država brez sredstev za lastno ohranitev [...] V kritičnih obdobjih restavracije in revolucije, ko je bila Anglija naenkrat brez kralja, sta se močno uveljavili obe načeli ohranitve in popravljanja.« (Burke, 1990/1790: 95) Revolucija je na sledečem mestu še bolj eksplicitno dojeta kot restavracija, kolikor gre za »ohranjanje stare ureditve«: »Namen revolucije je bil ohraniti naše stare nesporne zakone in svoboščine in staro ureditev vladavine, ki edina varuje našo zakonodajo in svobodo.« (Burke, 1990/1790: 103) Da pa je bilo razumevanje revolucije v smislu restavracije že v času njenega poteka *commonplace*, o tem ni dvoma, če le pogledamo, kaj so o revolucionarnem dogajanju zapisali številni klasični teoretiki družbene pogodbe, še zlasti njihov najvidnejši predstavnik John Locke, denimo, v poglavju, posvečenem uprašanju upora v Drugi razpravi svojih sloviti Dveh razprav (Locke, 2003/1690).

angleške revolucije predvsem »povratak na izhodiščno točko« in posledično v »isti red«, pa je za francosko revolucijo mogoče reči, da je njena distinktivna poteza predvsem »neustavljivost« tega gibanja, ki je »izven človeških moči«, brez »kakršnih koli konotacij vzratnosti.« (Arendt, 1990/1951: 47) Znameniti dialog med kraljem in vojvodo LaRochefoucauld-Liancourtom v noči, ko je padla Bastilja – »C'est une révolte!« je bojda vzkliknil kralj, vojvoda pa ga je brž popravil: »Non, Sire, c'est une révolution!« – kaže natanko na ta prenos poudarka pomena od »zakovitosti kroženja«, »cikličnega vračanja gibanja«, na njeno silovito »neustavljivost«: revolucionarno gibanje je še vedno videno v astronomskih podobah gibanja zvezd, toda »poudarek je sedaj na tem, da je to gibanje onkraj človeških moči, ki bi ga lahko ustavile, in da je potemtakem zakon sam po sebi.« (Arendt, 1990/1951: 43) In nemara lahko skozi to astrološko optiko reinterpretiramo pomen Heglove metafore za francosko revolucijo,³ namreč, da je bilo z njo »nebo presajeno dol na zemljo.« (Hegel, 1998/1807: 298)

Največji revolucionarni dosežek francoske revolucije je bil za Marxa ta, da je socialno vprašanje prvič v zgodovini postalo politično, največji problem in razlog, zakaj je propadla, pa je bil v tem, da tega vprašanja ni znala rešiti in da je konec koncev to bila predvsem »buržajska revolucija«, revolucija buržoazije in vzpenjajočega se kapitalističnega razreda.

Prvotna akumulacija kapitala in »osvobojeno delo«

Ozirajoč se na Marxove analize se zdi, da »novi fevdalizem« in »novo suženjstvo« nista bili le hujskajoči metafori francoske aristokracije proti vzponu buržoazije, ampak stvarnost, ki jo francoski buržujski revolucionarji niso zmogli ali niso hoteli razumeti. V srednjem veku se je antični model suženjstva odpravil, nadomestilo ga je tlačanstvo (Marx ga imenuje »fevdalno suženjstvo«), ki se je v mestih postopoma razvilo v »osvobojenega delavca«, toda »osvoboditev delavca« ima precej paradoksalen značaj.

Ta proces »osvobajanja« Marx imenuje »predzgodovina kapitala«, nanašajoč se na Smithovo teorijo o »predhodni« oziroma »prvotni akumulaciji kapitala«, *previous accumulation*, torej akumulacija, ki ni posledica kapitalističnega produkcijskega načina, temveč njegovo *izhodišče*.« (Marx, 1961/1887: 804) Po Marxu ta »prvotna akumulacija« igra isto vlogo v politični ekonomiji, kot jo igra »izvirni greh« v teologiji,⁴ toda to je le »idilična zgodba politične

³ Hegel je s »sestopom neba na zemljo« v primeru francoske revolucije imel v mislih prenos sicer v onstranstvo odmaknjene sreče v tostranski svet. V njegovi metafori je implicitna protestantska kritika krščanstva, pri čemer je slednja »srečo« postavljala v nedosegljivo onstranstvo in ljudi odvrčala od kakršne koli dejavnosti, ki bi stremela k temu, da bi srečo zasledovala »na tem svetu«.

⁴ »Legenda o teološkem izvirnem grehu nam nedvomno pripoveduje, zakaj je človek obsojen na to, da uživa svoj kruh v potu svojega obraza, zgodba o ekonomskem izvirnem grehu pa nam razodeva, zakaj nekim

ekonomije«, dodaja Marx, ki se postavlja kot nekakšen nenasilen naraven razvoj stvari: »V resnični zgodovini [...] igrajo osvajanje, podjarmljenje, roparski umori, skratka, nasilje, veliko vlogo. V nežni politični ekonomiji pa je od nekdanj vladala idila [...] V resnici pa so metode prvotne akumulacije vse drugo, samo idilične niso.« (Marx, 1961/1887: 805) Proces prvotne akumulacije kapitala je delavca »osvobodil« ne samo od »fevdalnega in cehovskega prisilnega reda«, ampak predvsem od »produkcijskih sredstev«: »Svobodni delavci v dvojnem pomenu: tako, da sami ne sodijo neposredno med produkcijska sredstva, kakor sužnji, tlačani itd., in da tudi niso lastniki produkcijskih sredstev, kakor so to samostojni kmetje itd., temveč da so teh produkcijskih sredstev osvobojeni, da so se jih znebili in rešili.« (Marx, 1961/1887: 805) Proces, ki »neposredne producente« spreminja v »mezдне delavce« in »družbene življenjske potrebščine in produkcijska sredstva« v »kapital«, potemtakem ni nič drugega kot »zgodovinski proces ločitve producenta od produkcijskih sredstev«, in »zgodovina te njihove razlastitve je zapisana v zgodovini človeštva z neizbrisnimi znamenji krvi in ognja« (Marx, 1961/1887: 805–806):

Med prvotno akumulacijo so bili zgodovinskega pomena vsi prevrati, ki so služili za vzvod nastajajočemu razredu kapitalistov, predvsem pa tisti, v katerih so bile velike množice ljudi naglo in nasilno odtrgane od svojih življenjskih potrebščin in vržene na delovni trg kot brezpravni proletarci. (Marx, 1961/1887: 807)

Z nasilno »osvoboditvijo delavca« z nasiljem, ki je predstavljeno v mitologizirano nenasilno preteklost političnih ekonomov in njihove teorije »prvotne akumulacije«, se je pojavila tudi nova oblika »nasilne nujnosti«, *revščina*, ki perpetuira skozi sedanost natanko kot posledica »primordialnega nasilja« prvobitne akumulacije kapitala. Revščina poprej, ne da ni obstajala, toda bila je predvsem »stvar gospodarja«, sedaj pa postane »stvar delavca« samega, in tudi »nasilje revščine«, za katero je bilo moč terjati odgovornost od »fevdalnega gospoda«, sedaj postane »odgovornost samega delavca«.

In ta realiteta vztraja vse do današnjih dni, kolikor s(m)o delavci – manualni, intelektualni, sezonski, prekerni, ilegalni, migrantski itd. – »svobodni« natanko do mere, do katere je bila delavčeva svoboda odmerjena pred stoletji. Ključni problem, konceptualni in politično-ekonomski, s katerim se je

ljude tega nikakor ni treba.« (Marx, 1961/1887: 804) Njene »početke razlagajo kot prigodbe v preteklosti«, kjer naj bi »v davnih časih« bila na eni strani »delavna, razumna, predvsem pa varčna elita«, na drugi strani pa »postopači, ki so pasli lenobo in zaveseljačili vse, kar so imeli, in še več.« Tako se je seveda zgodilo, da so »prvi kopicili premoženje, drugi pa nazadnje niso imeli prodajati ničesar drugega kakor sami sebe,« in zadeva naj bi naposled pripeljala do tega, da se je zgodil obrat in da so nekateri, maloštevilni nakopili toliko bogastva, da jim kar naenkrat ni bilo več treba delati, in da so drugi, velike množice, pristali v siromaštvu, ki »še zmeraj, navkljub vsemu svojemu delu, nima česa prodajati, razen sebe same.« (Marx, 1961/1887: 804–805)

spopadal Marx in ki perpetuira do danes, je še vedno isti: to ni toliko problem in vprašanje, kako »osvoboditi delo«, ker je delo pač »že svobodno«, temveč, kako »osvoboditi delavca«, ki je suženjsko prikovan na to »svobodno delo«. Genealogija »osvobajanja« s stališča marksovske politične ekonomije je potemtakem vse prej kot razveseljujoča; rečeno v hegeljanskih kategorijah iz njegove *Filozofije zgodovine*: če je v »orientalskem svetu« bil svoboden le *eden* (»orientalski despot«), v grškem svetu pa le *maloštevilni*, potem za moderno dobo vse do danes nikakor ne velja, da smo kar naenkrat postali svobodni *vsí*, temveč, kvečjemu nasprotno, da smo danes *vsí sužnji osvobojenega dela*.

Kritika politične ekonomije in vprašanje revščine

Revščina ni bila determinantni politični dejavnik vse do francoske revolucije, ko so Parižanke odkorakale v Versailles z zahtevo po kruhu, s čimer so v javno področje politike vnesle zasebni problem socialnega. Prav na tej točki »vdora socialnega v politiko« je razumljivo Marxovo pojmovanje »politične ekonomije«, ekonomije kot *politične*, s čimer je naredil obrat in poprej definirano »nujnost« postavil kot vprašanje svobode.

Poprej je namreč veljalo, da je družbena stratifikacija »dana od Boga«, »po Naravi«, urejena z »nevidno roko«, »zakoni trga« itd., skratka, po takšni ali drugačni »nujnosti«,⁵ ki jo dotedanja ekonomija zgolj »nevtravno«, »znanstveno« opisuje. Engelsova kritika nacionalne ekonomije in nacionalnih ekonomov je precej eksplicitna: »Nacionalna ekonomija je nastala kot naravna posledica razširitve trgovine in z njo je preprosto, znanstveno kupčevanje zamenjal izdelan sistem dovoljene prevare, cela znanost o bogatenju.« (Engels, 1979/1844: 211) Merkantilni sistem je bil po Engelsu bolj »pošten«, v smislu, da so konstantna vojskovanja kazala, da »temelji trgovina tako kot rop na

⁵ Tako o tem Marx: »trgovina, ki ni nič drugega kot menjava produktov različnih individuuumov in dežel, z razmerjem ponudbe in povpraševanja obvladuje ves svet – razmerje, ki, kot pravi neki angleški ekonom, visi kot antična usoda nad zemljo in z nevidno roko deli ljudem srečo in nesrečo, ustanavlja kraljestva in kraljestva uničuje, dela, da ljudstva nastajajo in izginjajo.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 42) Velja pripomniti, da angleški ekonom, o katerem je tu govora, ni Adam Smith. Metaforo »nevidne roke« Smith v vsem svojem delu *Bogastvo narodov*, *The Wealth of Nations* uporabi samo enkrat, in še to ne v smislu, v katerem so jo uporabljali poznejši angleški ekonomski: ko neki egoistični posameznik bogati, s tem ne bogati le sebe, ampak, mimo svojih namenov bogati tudi družbo: »he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention.« (Smith, 1987/1791: 194) Metafora nevidne roke ima prej kot v Smithu korenine v krščanski sholastiki (predvsem pri Tomažu Akvinskem), kjer velja osnovno prepričanje o »božji roki«, ki uravnava zadeve sveta po »božjem načrtu previdnosti«, kar legitimira umik v vito contemplativo, češ, »Če Bog vse uravnava, meni s svetom ni potrebno imeti opravka.« Smith metaforo »nevidne božje roke« na nek način »sekularizira«, jo zvede na vprašanje »nezavedne intence« posameznika, ki s tem, da egoistično bogati sebe, bogati družbo, in šele poznejši ekonomski so jo prenesli z individualne ravni na raven trga, kjer se metafora konsolidira in obvelja skorajda kot mantra non plus ultra moderne ekonomije.

pravici pesti; brez vsakršnih očitkov vesti so drug od drugega z zvijačo in nasiljem izsiljevali takšne pogodbe, kakršne so se jim zdele najbolj ugodne.« (Engels, 1979/1844: 212) Liberalizem nacionalnih ekonomov pa je nasprotnoval merkantilizmu in s pomočjo »s sofistike in hinavščine« postal »človekoljuben«, ko je »razglasil trgovino za vez prijateljstva in združevanja med narodi in med individuimi« hkrati s tem, ko je ustvaril »tovarniški sistem in moderno suženjstvo, ki v nečloveškosti in krutosti prav nič ne zaostaja za starim suženjstvom.« (Engels, 1979/1844: 213) To nadvse »človekoljubno« stališče nacionalnih ekonomov je razvidno denimo iz Marxove analize Smithove postavitve »najnižje in edine nujne mezde« za delavca, ki je tolikšna, da lahko vzdržuje »delavca med delom in toliko čez, da lahko prehrani družino in da delavska rasa ne izumre.« Marx, Karl (Marx, 1979/1844: 252)

Če je Marx pomagal pri osvoboditvi revnih, potem tega ni počel tako, da jim je razlagal, kako so oni sami živo utelešenje historične ali kakšne druge nujnosti, ampak s tem, da jih je prepričal, da je revščina političen in ne naraven fenomen, rezultat nasilja in krivičnega ravnanja prej kot pomanjkanja. (Arendt, 1990/1951: 62–63)

Potem, ko je prihodnost spoznana kot »ne-nujna«, gre samo še za to – in tu je Marxova kritika dotedanje filozofije, zlasti nemške, še posebej heglovske – »da jo spremenimo«, kot se glasi obrat, ki ga naredi v sloviti 11. tezi o Feuerbachu: »Filozofi so svet samo različno *interpretirali*; gre pa za to, da ga *spremenimo*.« (Marx, 1979a/1844–47: 362) Sprememba se ne more zgoditi na ravni mišljenja, kot so mislili mladoheglovci tipa Feuerbach (na ravni »interpretacije«, ki naj bi človeka »odrešila napačnih predstav«), temveč na ravni neposredne »spremembe sveta«.

Komunizem kot »gibanje odpravljanja obstoječega stanja«

»Komunizem je rešena uganka zgodovine in vé, da je ta rešitev« (Marx, 1979/1844: 333), toda komunizem ni »stanje«, h kateremu naj bi se stremelo, ampak »proces«, »gibanje«: »Komunizem je nujna oblika in energičen princip bližnje prihodnosti, toda komunizem kot takšen ni cilj človeškega razvoja – oblika človeške družbe.« (Marx, 1979/1844: 345) Komunizem je potemtakem zgolj pot, »sredstvo«, s katerim se »človek povrne za sebe kot družbenega«, saj je bistveno določilo človeka, redundantno definiranega »človeškega človeka«, to, da »tako kot družba producira *človeka* kot *človeka*, tako *producira* on njo.« (Marx, 1979/1844: 334) Človek in družba se pri Marxu vzajemno dopolnjujeta, eden ne more brez drugega, in »prava narava« človeka je v tem, da je »družbeno bitje«.

Marxovo »idealno družbo«, opise, kateri se običajno kategorizirajo kot

»Marxovi utopični spisi« (za razliko od »Marxovih znanstvenih analiz«), je mogoče strniti v tri oziroma dve točki: odprava dela, s čimer pade tudi zasebna lastnina, in ukinitve države. V »samorasli družbi« je »delitev dela vnaprej razdeljena«, »ni prostovoljna«, tako da »ima vsakdo določen izključen krog dejavnosti, ki mu je vsiljena, iz katere ven ne more; je lovec, ribič ali pastir – ali kritični kritik – in mora to ostati, če noče izgubiti sredstev za življenje.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 39–40) V »komunistični družbi«, kjer se lahko vsakdo »izobrazi v vsaki poljubni panogi«, sama »družba uravnava občo produkcijo« in »mi prav s tem omogoča, da danes delam to, jutri ono«, da »zjutraj lovim, popoldne ribarim, zvečer redim živino – in po jedi kritiziram –, kot mi pač prija, ne da bi kdaj postal lovec, ribič, pastir – ali kritik.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 40) V tem oziru je nadvse na mestu primerjava, ki jo naredi H. Arendt, ko pravi, da je Marxov model »idealne družbe« atenska mestna država: »atenski državljani so bili državljani samo toliko, kolikor so razpolagali s prostim časom, s svobodo od dela, kakršno Marx napoveduje za prihodnost.« (Arendt, 2006/1961: 27) Toda če so atenski državljani svoj »prosti čas« uporabili za to, da so se posvetili politiki, pa je Marx nadvse filozofski, ko »prosti čas« razume aristotelovsko.⁶

Marxov »ideal« je torej brezrazredna, brezdržavna, toda nikakor ne brezdelna družba, še vedno je »tisto najvišje« delo, ki je konec koncev »generično bistvo človeka«; težava tako ni »delo samo po sebi«, ampak specifična oblika dela kot posledica delitve dela, in šele »osvobojeno delo« (ne pa »osvobojeni delavec«, to delavec »že je«) je tisto, za kar gre, ko gre za izgradnjo »idealne družbe«: odprava »delitve dela« pa se lahko zgodi le tako, da si »individue stvarne sile spet podredijo«, kar pa »ni mogoče brez skupnosti. Šele v skupnosti eksistirajo za vsakega individuum sredstva, da lahko svoje sposobnosti vsestransko izoblikuje, šele v skupnosti je torej možna osebna svoboda.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 80) Cilj je vsekakor »svobodna družba«, znotraj katere se bo posameznik »prosto asociiral z drugimi« in s tem »dosegal svojo svobodo«, toda, še enkrat, komunizem pri Marxu ni to stanje, ampak proces: »Komunizem za nas ni stanje, ki naj bo vzpostavljeno, ideal, po katerem naj se ima ravnati dejanskost. S komunizmom poimenujemo dejansko gibanje, ki odpravlja zdajšnje stanje.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 41) Vloga komunizma je v tem, da »vse občevalne razmere« podredi »moči združenih ljudi«, tako da je »njegova ureditev bistveno ekonomska; je materialna

⁶ Filozofi, še zlasti Aristotel, so namreč »prav spričo zamudnega političnega življenja povprečnega polnopravnega državljana grške polis vzpostavili svoj ideal *σχολή*, prostega časa, ki v antiki nikoli ni pomenil prostosti od navadnega dela [...] temveč čas prostosti od politične dejavnosti in državnih poslov.« (Arendt, 2006/1961: 27) Marxova gesta je v tem oziru paradoksalna: vzame atenski ideal *σχολή* po katerem je svoboda definirana kot svoboda tako od dela kot od politike, na njegovo mesto pa postavi »svobodne dejavnosti«, ki pa pokrivajo paleto aktivnosti vse od filozofije (»po jedi kritiziram«) pa tja nazaj do dela (»lovim, ribarim, redim živino«).

vzpostavitev pogojev te združitve; iz danih pogojev naredi pogoje združitve.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 84)

Če je bil obrat mladega Marxa v tem, da je socialna vprašanja, ki so bila dojeta kot »nujnosti«, postavil kot politična vprašanja, ki jih je mogoče svobodno spremeniti skozi razredni boj – »Vsak razredni boj je političen boj« (Marx in Engels, 1979a/1848: 599) –, pa je obrat poznega Marxa v tem, da je Heglovo »nujnost zgodovine« obrnil v prihodnost in s tem samo prihodnost postavil kot »nujno«:

Marx pa je to pojmovanje zgodovine kombiniral s teleološkimi političnimi filozofijami iz prejšnjih faz moderne dobe, tako da so v njegovem mišljenju 'višji cilji' – ki so se po zatrjevanju filozofov zgodovine razkrivali samo nazaj uprtemu pogledu zgodovinarja in filozofa – postali predvideni cilj političnega delovanja. (Arendt, 2006/1961: 85)

Temeljna predpostavka ahistoričnosti razrednega boja je ta, da je »razvoj produktivnih sil« (taistih »produktivnih sil«, ki povzročajo, da je delavčeva vrednost v obratno sorazmernem odnosu s kapitalistovo) »univerzalen«, celo »svetovnozgodovinski«: »Komunizem je empirično mogoč le kot dejanje vladajočih ljudstev 'naenkrat' in istočasno, kar predpostavlja univerzalni razvoj produktivne sile in z njim povezano svetovno občevanje.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 80) Skratka, zdi se, da komunistično gibanje tu gre z roko v roki z idejo svetovnega trga in da je skupni denominator obojega nič manj kot »globalizacija«. ⁷

Ta, v prihodnost preseljena »nujnost« preteklega samodejnega gibanja razvoja produkcijskih sil, je tisto, kar naj bi kot komunistično gibanje na neki točki privedlo do »komunistične akcije«, »hkratne akcije vseh ljudstev«, in kjer naj bi se vzpostavilo »idealno stanje«. Politično dejanje, »hkratna akcija vseh ljudstev«, pri Marxu ne ohrani dignitete svobodnega političnega delovanja, kolikor se zoperstavlja »nujnosti« samodejnega gibanja »razvoja produkcijskih sil«, svetovnega trga in *hkrati* komunizma kot njegove narobne plati, z »neogibnostjo« propada buržoazije in zmago proletariata: »Z razvojem velike industrije je torej izpod nog buržoazije spodmaknjena sama podlaga, na kateri producira in si prilašča produkte. Producira predvsem svoje lastne grobarje. Njen propad in zmaga proletariata sta enako neogibna.« (Marx in Engels, 1979a/1848: 602) Prav ta »neogibnost«, ki ima za podlago »samodejnost historičnega procesa«, pa je tudi prva poglobitna težava, ko se je stavilo na »samodejni propad kapitalizma«, na to, da bo »kapitalizem propadel sam

⁷ »Sicer pa množica zgolj delavcev [...] predpostavlja svetovni trg. Proletariat lahko torej eksistira le svetovnozgodovinsko [...], kot komunizem, njegova akcija sploh lahko obstoji le kot 'svetovnozgodovinska' eksistenca.« (Marx in Engels, 1979/1845–47: 42)

od sebe«, kar naj bi naposled (prav tako) »samodejno« pripeljalo do »idealne družbe«. Če gre govoriti o kakšni »revitalizaciji Marxa danes«, potem lahko konstatiramo predvsem »revitalizacijo upanja na samodejnost propada«, se pravi na tistega »s pogledom v prihodnost obrnjenega historicističnega Marxa, ki vnaprej onemogoča kakršno koli svobodno politično akcijo, in vse, kar zmore producirati, je »Upanje«. Takšna podoba Marxa zagotovo ni marksovska in zato lahko »temu velikemu Upanju«, ki danes straši po svetu, zlahka nadenemo obraza Marxa in Obame obenem.

Druga poglobitna težava pa je nemara v tem, da danes nimamo več opravlja s kapitalizmom, s kakršnim je imel opravka Marx v 19. stoletju. Če rečemo, da si je kapitalizem zgolj »nadel drugi obraz« in da se v stoletju časa »nič ni spremenilo«, potem to ne izraža samo elementarne gluhotе za zgodbo, ki jo govorijo zgodovina in zgodovinske spremembe (Foucault je zapisal, da »filozofom manjka čut za zgodovino«, pri čemer k »filozofom« zlahka dodamo: »in intelektualcem nasploh«), ampak priča tudi o še bolj skrb vzbujajoči slepoti za faktična dejstva, v katerih danes živimo, slepoti, ki jo podpira lenoba mišljenja; rajši kot da bi se spopadli z dejanskostjo, ki nas obdaja, se intelektualci vse preveč zlahka naslonijo na stare koncepte in pojmovanja ali pa se prostodušno zleknejo na nova pojmovanja starih, misleč, da če so stvari nadeli novo ime, so tudi naredili bog ve kakšno »inovacijo«.

Burnhamova teorija o »menedžerski revoluciji«

Kapitalizem, kot sta ga poznala Marx in Engels in številne generacije za njima, je tekom svojega poteka doživel številne vzpone in padce, vedno znova pa se je proglasil za zmagovitega, kolikor se je iz vsake nove krize, iz vsake nove »trgovske revolucije«, kot Feniks vedno znova vzdignil, vedno bolj »nov«, vedno bolj »revolucioniran«. Avtor, ki je opozoril, da temu po svetovni gospodarski recesiji v tridesetih ni tako, je James Burnham, ki je v svojem delu *The Theory of the Managerial Revolution* (Teorija menedžerske revolucije) zapisal, da so za to odgovorni kapitalisti in kapitalistični sistem produkcije, ki se polagoma umika novemu družbenemu sistemu in novemu razredu, *menedžerjem*: »Kapitalizem počasi propada in medtem, ko zapušča prizorišče, na mesto celotnega vladajočega kapitalističnega razreda prihaja nov razred ... razred menedžerjev.« (Burnham, 1973/1941: 91)

Burnham je leta 1941 svojo teorijo o »menedžerskem prevzemu oblasti« utemeljil na podlagi še danes klasične analize Berle in Meansa iz leta 1932, *The Modern Corporation and Private Property* (Moderna korporacija in zasebna lastnina), v kateri avtorja postavita nadvse zanimivo tezo: z nastankom moderne, »kvazi-javne« korporacije,⁸ se je začel proces, ki je začenjal

⁸ Berle in Means leta 1932 zapišeta, da »korporativno podjetje« seveda ni nova institucija: »Od

ločevati »lastništvo« in »nadzor« (Berle in Means, 1991/1932: 11), dvojne kategorij, ki sta bili v Marxovem času »združeni v eni osebi«, v kapitalistu. Če je še za podjetja industrijske revolucije veljalo, da »kdor ima lastništvo nad podjetjem, ima tudi nadzor«, to za vzpenjajoča se ogromna podjetja korporativnega tipa z začetka 20. stoletja zagotovo ne velja več. Vzrok za ločitev »lastništva« od »nadzora« je po mnenju Berle in Meansa treba iskati tako v pojavu »razpršenega lastništva« kot tudi pojavu »razpršenega delovanja korporacije«. Ker je praktično nemogoče, pravita, da bi množica lastnikov ustrezno nadzirala delovni proces, se pojavi »nov tip delavca«, ki se imenuje *menedžer*, ki pa ni preprosto »delavec«, ampak se nahaja (če se izrazimo v marksističnih kategorijah) natanko na presečišču »delavca« in »kapitalista«. Po eni strani »zgolj« nadzoruje in vodi delovni proces, po drugi strani pa v samem delovnem procesu tudi sodeluje. Ali še drugače rečeno: menedžer eksploatira ne samo delovno silo, ampak tudi kapital, in tukaj je ključen obrat, ki ga naredi Burnham glede na utečeno predstavo, da je »menedžer zgolj podaljšek kapitalista«. Rečeno v kategorijah »prijatelj-sovražnik«: zdaj je prijatelj kapitalistov in sovražnik delavcev, zdaj spet prijatelj delavcev in sovražnik kapitalistov.⁹

V svoji analizi Berle in Means še zdaleč nista šla tako daleč kot Burnham, za katerega vse kaže, da je šel s svojo interpretacijo ločitve »nadzora« in lastništva« bistveno dlje kot večina tudi sodobnih avtorjev. Tako na primer

časov družb, ki so združeno trgovale z blagom in ki so zgradile trgovske imperije Anglije in Nizozemske v 17. stoletju, je bila kvazi-javna korporacija dobro znana institucija.« (Berle in Means, 1991/1932: 11) *Sprememba vloge korporacije se je po mnenju avtorjev dogodila v trenutku, ko je ta »kvazi-javna korporacija« stopila na področje industrije (v zgodnjih letih 19. stoletja) in kar jih je umestilo naravnost v središče profit-seeking (»dobičko-zasledujočih«) institucij. Toda neka druga sprememba je po mnenju avtorjev pomembnejša: »Korporacije so prenehale biti zgolj legalna sredstva, skozi katere se izvajajo zasebne poslovne transakcije.*« (Berle in Means, 1991/1932: 3) *Korporacija je, na kratko, izgubila svoj »kvazi-javen značaj« in se začela razvijati kot private enterprise, »zasebno podjetje«, s čimer pa seveda ni prenehala delovati in posegati tudi v druga področja človeškega delovanja. Prav nasprotno, razširila se je na vsa družbeno-ekonomska področja, vse do te mere, da bi lahko, kot se izrazita avtorja, govorili o nekem čisto pravem corporate system, »korporativnem sistemu«, zaradi česar moramo o korporaciji govoriti ne preprosto kot »a social institution«, ampak kot o »the major social institution«.*

⁹ V našem času je to tezo najboljše potrdil primer propada ameriške korporacije Enron, ene izmed največjih ameriških energetskih družb s sedežem v Teksasu, ki je med drugim masovno denarno podprla kandidaturu George W. Busha mlajšega na volitvah leta 2000. Tik pred stečajem leta 2001 je imela 21.000 zaposlenih po vsem svetu, leta 2000 naj bi ustvarila prihodek v višini 101 milijard ameriških dolarjev. Izkazalo pa se je, da je njen naziv »najbolj inovativnega ameriškega podjetja« nadvse ustrezen, le da v povsem drugi smeri, kot si je predstavljala revija Fortune, ki mu je ta naziv dodelila: odkrito je namreč bilo, da je podjetje že več let načrtno prikazovalo lažne ugodne poslovne rezultate, izvedene predvsem s pomočjo nadvse »inovativnega računovodstva.« V stečajnem postopku je 4.000 zaposlenih izgubilo službe, 29 vodilnih pa je bilo obdolženih poslovnih goljufij (večina jih je bila v številnih sodnih postopkih tudi spoznane za krive). Pomenljivo je dejstvo, da je bila vsa »uspešnost« podjetja prenapihnjena menedžerski balon, ki se je razpočil in s seboj odnesel ne samo ves kapitalistični dobiček delničarjev in vsa delovna mesta delavcev (kar je do določene mere sovpadalo; kot je znano, v sodobnih delniških družbah namreč ni neobičajno, da so delavci tudi delničarji lastnega podjetja), ampak tudi ves »lower«, »middle« in »top menedžerski« kader.

študija, ki so jo leta 2005 naredili Rafael LaPorta, Florencio Lopez-de-Silanes in Andrei Shleifer (*Corporate Ownership Around the World (Korporativno lastništvo po svetu)*), sicer ponovno premisli Berle in Meansovo teorijo, a poudarka ne da na odločilno »nadzorniško funkcijo« menedžerjev, ampak na moč, ki temelji na lastništvu delničarjev.¹⁰ Burnham sprejme Berle in Meansovo teorijo o ločitvi lastništva in nadzora, a prav nasprotno pokaže, da je konflikt med enim in drugim neizogiben. Še več, da so v tem konfliktu menedžerji v prednosti prav zaradi tega, ker se nahajajo na svojem paradoksalnem položaju v in hkrati izven delovnega procesa, kot se ga običajno razume. Če je torej standardni zaključek ta, da ima v korporaciji še vedno oblast tisti, ki ima moč imenovati menedžerje na vodilne položaje, se pravi večinski lastnik ali lastniki ali preprosto tisti, ki ima v svojih rokah vse vajeti za imenovanje vodstva (in z vodstvom posledično celo vrsto menedžerjev po hierarhiji navzdol), potem Burnham na tem »zaključku« šele dodobra začne in zatrdi nekaj, kar je večinoma spregledano: ne glede na to, kdo imenuje posamezne menedžerje (kdo jih postavlja in kdo jih odstavlja), je bistveno ne to, da je »vsak menedžer nadomestljiv«, temveč, da je sama *funkcija* menedžerja tista, ki ostaja in vztraja in je tako rekoč »nenadomestljiva«.

Standardna marksistična perspektiva je tu zamejena: ne gre več preprosto za konflikt med delavci in kapitalisti, med delom in kapitalom, saj se je med enim in drugimi pojavil nov tip »kapitalističnega subjekta«, ki ga ni mogoče zvesti ne na eno, ne na drugo, in zatorej je od tod tudi legitimno vprašanje, ali lahko še vedno govorimo o kapitalizmu, in ali nismo nemara soočeni z nečim popolnoma novim, čemur (ob pomanjkanju bolj ustreznih terminov) ustreza kvečjemu izraz »post-kapitalizem«? Če Burnhamova teza o tem, da je »velika gospodarska kriza« iz tridesetih še bila »kapitalistična«, potem bi lahko za sedanjo »drugo veliko krizo« dejali, da je »postkapitalistična« oziroma, da je to prva »velika menedžerska kriza«, ki morda nakazuje konec menedžerske dobe, v vsakem primeru pa terja popolnoma drugačen premislek.

Prevzem oblasti s strani menedžerjev ali menedžerski prevzem oblasti?

Burnham je svojo teorijo »menedžerske revolucije« na podlagi ekonomske analize v pristno marksističnem duhu apliciral na področje politike. Ne

¹⁰ Namen študije, ki so jo izvedli LaPorta in drugi je, da v lastniški strukturi največjih ameriških korporacij poišče »kdo ima dejansko nadzor« (LaPorta et al., 2005: 471), in po tej študiji se izkaže, da je moč v samih »mehanizmih, skozi katere delničarji nadzorujejo menedžerje« (prim. LaPorta et al., 2005: 498). Toda prav to, kar je ta študija pokazala, namreč, da je potrebno nadzorovati menedžersko moč in da je to največji izziv za sodobne kapitaliste-delniške lastnike, ki naj bi imeli moč, prej dokazuje Burnhamovo teorijo in kaže na nemoč lastništva kot oblike nadzora in posledično oblike moči v podjetju.

smemo namreč pozabiti, da je Burnham kot marksistično-trockistični teoretik *par excellence*¹¹ pisal predvsem politično, se pravi, analiziral je in postavil tezo, da se dogaja »menedžerska revolucija«, ki ima za posledico ne samo prevzem oblasti v korporacijah, ampak v celotni družbi: v prihodnosti ne bodo vladali niti kapitalisti niti ne proletarijat, ampak menedžerji, tako da ne bomo imeli opravka niti s kapitalistično niti ne s socialistično, ampak z *menedžersko družbo* (Burnham, 1973/1941: 91–92).

Pomenljivo pri vsem tem pa je to, da Burnham »menedžerske revolucije« ni videl dogajati se tam, kjer bi jo človek najprej pričakoval, se pravi v »razvitem svetu« anglosaksonsko govorečega prebivalstva, ampak v Evropi: v Nemčiji, Italiji in Rusiji, kjer so v tistem času bili na delu totalitarni režimi. Burnham je s tem naredil podobno »historično-napovedujočo« napako kot Marx pred njim: tako kot je Marx predvideval, da se bo proletarska revolucija dogodila najprej v industrializirani Angliji 19. stoletja, zgodila pa se je v večinsko ruralni Rusiji, tako je tudi Burnham pričakoval menedžersko revolucijo na napačnem kraju, saj se mu je zgodila natanko pred nosom, torej v Združenih državah, v modernih korporacijah anglosaksonskega tipa.

Burnham je torej videl »menedžersko revolucijo« dogajati se v »totalitarnih državah« in dejal, da so tam menedžerji tisti, katerim gredo zasluge za uspehe njihovih vojaško-političnih podvigov, še več, da se bodo, potem ko se bo situacija stabilizirala, povzpeli na oblast.¹² Svojo teorijo je na podlagi zgodovinskega dogajanja (padec nemškega nacionalsocializma) pozneje sicer spremenil, a ohranil je ključno tezo o menedžerskem prevzemu oblasti v družbi. Pozneje je menedžersko revolucijo videl dogajati se v ZDA, saj naj bi po njegovem poznejšem prepričanju demokracija veliko bolj kot totalitarni režimi omogočila menedžmentu in menedžerjem, da pridejo na oblast.

»Menedžerska revolucija« v strogo burnhamovskem smislu se sodeč po zgodovinskih izkušnjah očitno ni zgodila, toda bistveno je nekaj drugega, na kar smo že opozorili, namreč ne to, da je »vsak menedžer nadomestljiv«, temveč, da je sama *funkcija* menedžerja tista, ki je »nenadomestljiva«. Bolj kot o samem »prevzemu oblasti s strani menedžerjev« kaže potemtakem govoriti o »menedžerskem prevzemu oblasti«, ki temelji na Burnhamovi tezi, da je

¹¹ Treba je dodati, da je Burnham v poznih letih svojega politično-teoretskega delovanja postal radikalen konservativni republikanec, ki je med drugim dobil tudi mesto v Reaganovi administraciji v času hladne vojne kot 'strokovnjak' za globalno-politična vprašanja. Leta 1983 je Ronald Reagan Burnhamu dodelil »Predsedniško medaljo svobode«, ker je s svojimi 40 let starimi teorijami pripomogel k 'zmagi Zahoda v Hladni vojni', saj naj bi že v času 2. svetovne vojne predvidel geopolitično situacijo, v kateri sta se znašli ZDA in Rusija v sredi druge polovice 20. stoletja.

¹² Svojo teorijo je na podlagi zgodovinskega dogajanja (padec nemškega nacionalsocializma) pozneje sicer spremenil, a ohranil je ključno tezo o menedžerskem prevzemu oblasti v družbi. Pozneje je menedžersko revolucijo videl dogajati se v ZDA, saj naj bi po njegovem poznejšem prepričanju demokracija veliko bolj kot totalitarni režimi omogočila menedžmentu in menedžerjem, da pridejo na oblast.

»mogoče družbo upravljati na isti način, kot se upravlja podjetje« (Burnham, 1973/1941: 163–164). Na tej podlagi je mogoče postaviti tezo, da nam danes sicer ne vladajo neposredno menedžerji, ampak »menedžerializem«.

Kritika »menedžerializma« kot nove vladajoče ideologije

Bistvena poteza »menedžerializacije družbe« ni samo v tem, da danes skorajda ni institucije, ki ne bi imela zaposlenega vsaj enega menedžerja, ampak predvsem v tem, da so menedžerski diskurz in prakse tiste, ki so postale prevladujoče in to v vseh družbenih institucijah, od podjetja, preko univerze¹³ pa vse tja do političnih institucij¹⁴ in celo nevladnih organizacij.

Da gre pri »menedžerski revoluciji« za politično vprašanje, o tem zgovorno priča tudi Peter F. Drucker, nedavno umrli glavni ameriški guru-teoretik menedžmenta, katerega razumevanje pojava menedžmenta lahko zaradi njegovega položaja, dela in vpliva lahko imamo za temeljno samo-razumevanje samega menedžmenta. V svojem delu *The New Realities* je zapisal, da po 2. svetovni vojni menedžmenta ne moremo več tretirati zgolj kot vedo o »upravljanju s podjetji«, saj se razširja na institucije, kot so »bolnice, univerze, cerkve, umetniške in nevladne organizacije itd.« (Drucker, 1989: 226–231): »Za koga je menedžment odgovoren? In za kaj je odgovoren? Na čem menedžment utemeljuje svojo oblast? Kaj mu daje legitimnost? To niso poslovna ali ekonomska vprašanja, to so *politična* vprašanja.« (Drucker, 1989: 228)

Menedžerializem, kot ga tu imenujemo, je *de facto* politično vprašanje natanko v meri, kolikor se postavlja kot novi »univerzalizem«, ki hodi z roko v roki z novodobnim pojavom zahodnega neokolonializma. V tem oziru je nadvse pomenljivo kar je bil Burnham zapisal glede tega, kako se bo morala »ideološko preobtežena politika« postopoma umakniti »znanstveno razsodnemu menedžmentu«, ki je seveda »svetovno univerzalen«:

V kolikor se bodo politični problemi uredili z znanstveno razsodnostjo, lahko najverjetneje pričakujemo, da bo politični sistem menedžerske

¹³ Primer ljubljanske Univerze zgovorno priča o tem: v trenutku, ko je sedanja rektorica A. Kocijančič stopila na položaj in izjavila, da bo v kader Univerze vpeljala menedžerje, z argumentom, da je »tudi Univerza na nek način podjetje«, je Univerza doživela svojo »menedžersko revolucijo«. Pri tem ne gre samo za to, da je Univerza (in njej pripadajoče fakultete) kar naenkrat (odločilno od Bolonjske reforme dalje) postala »odvisna od trga« in da se je potemtakem »kapitalizirala«, ampak da se je »menedžerizirala«, to je, da je prevzela menedžerski diskurz in prakse.

¹⁴ Najbolj markanten primer je seveda sedanji župan mestne občine Ljubljana Zoran Jankovič, ki je na županskih volitvah dejal, da bo »za vodenje slovenske prestolnice uporabil svoje menedžersko znanje«, saj je tudi mesto konec koncev mogoče »voditi, kot da bi bilo podjetje«. Ker je bil (kakor se reče v menedžerski govorici) »uspešen podjetnik«, je bila njegova izjava v tistem času seveda kredibilna in vse kaže, da je volivce prepričal prav zaradi tega, ker je obljubljal, da je konec »neučinkovite politike«, kjer »se samo govori in nič ne naredi«, in da lahko kot menedžer bistveno bolj »uspešno« kot politiki vodi politiko mesta.

družbe prevzel formo edinstvene svetovne države ... Svetovna država bi tako predpostavljala obče merilo splošne družbene enotnosti med ljudmi: v interesih, kulturi, izobraževanju in materialnih življenjskih standardih. (Burnham, 1973/1941: 148–149)

Ključni »trik« menedžerializma pa je natanko v tem, kar lahko artikuli-ramo s klasično althusserjansko interpretacijo Marxove teze o »vladajoči ideologiji kot ideologiji vladajočih«: vladajoča ideologija ni tista, ki jo subjekti ideologije občutijo kot represijo, ampak natanko tista, ki jo »spontano pri- vzemajo« za svojo, še več, prav kot »univerzalno veljavno«.

LITERATURA

- Arendt, Hannah (1990/1951): *On revolution*. London: Penguin.
- Arendt, Hannah (2006/1961): *Med preteklostjo in prihodnostjo*. Ljubljana: Krtina.
- Berle, Adolph in Means, Gardiner (1991/1932): *The modern corporation and pri- vate property*. New Jersey: Transaction publishers.
- Burke, Edmund (1990/1790): *Razmišljanja o Revoluciji v Franciji*. Ljubljana: Univer- zitetna konferenca ZSMS, KRT.
- Burnham, James (1973/1941): *The Managerial Revolution*. New York: Penguin Books Ltd.
- Drucker, Peter (1989): *The New Realities*. New York: Harper & Row.
- Engels, Friedrich (1979/1844): *Očrti za kritiko nacionalne ekonomije*. V Karl Marx, Friedrich Engels. *Izbrana dela v petih zvezkih*: I. zvezek, str. 209–244. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Hegel, G. W. F. (1998/1807): *Fenomenologija duha*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- LaPorta Rafael, Lopez-de-Silanes Florencio in Shleifer Andrei (2005): *Corporate Ownership Around the World*. V Watson, Robert: *Governance and Ownership*. Cheltenham: Editions Elgar.
- Lefebvre, Georges (2007/1939): *Francoska revolucija*. Ljubljana: Študentska založba.
- Locke, John (2003/1690): *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge.
- Marx, Karl (1961/1887): *Kapital*: prvi zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1979/1844): *Pariški rokopisi*: Kritika nacionalne ekonomije. V *Izbrana dela v petih zvezkih*: I. zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1979a/1844–47): *Teze o Feuerbachu*. V *Izbrana dela v petih zvezkih*: II. zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl in Engels, Friedrich (1979/1845–47): *Nemška ideologija*. V *Izbrana dela v petih zvezkih*: II. zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl in Engels, Friedrich (1979a/1848): *Komunistični manifest*. V *Izbrana dela v petih zvezkih*: II. zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Smith, Adam (1987/1791): *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Chicago: Encyclopaedia Britannica inc.